

«DE PHILOSOPHIA SCOTICA»*

Ερευνητικός Άρειος Πάγος «Sources»

*Μετάφραση Γεώργιος Γεωργόπουλος
Επιμέλεια Νικόλαος Λαμπήρης, Λέανδρος Λεφάκης

Το παρόν κείμενο προέρχεται από την συλλογική σκέψη εννέα αδελφών. Είναι το αποτέλεσμα αρκετών μηνών υπομονετικού διαλόγου, έντονης συζητήσεως και αυστηρής εξετάσεως.

Με την πάροδο των εβδομάδων, επτά μελέτες αναπτύχθηκαν, αξιολογήθηκαν, βελτιώθηκαν, τελειοποιήθηκαν και επανεγράφησαν. Το κατώτερο κείμενο αξίζει αυτό που αξίζει, αλλά προτείνεται από τους συντελεστές του με κάθε ειλικρίνεια. Δεν είναι ένα δόγμα, μια κατήχηση, ή μια διακήρυξη αρχών, ακόμα λιγότερο, δεν είναι η επίσημη έκφραση του Υπάτου Συμβουλίου του Μεγάλου Κολλεγίου των Τύπων. Με την ευκαιρία της δισεκατονταετηρίδος της Δικαιοδοσίας μας, η μόνη φιλοδοξία είναι η συμβολή στην συζήτηση για την (πιθανή) σημασία του Αρχαίου και Αποδεκτού Σκωτικού Τύπου σήμερα.

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.
(*Ευτυχής εκείνος ο οποίος γνωρίζει τις αιτίες των πραγμάτων*) [1]
Βιργίλιος

« Μην ρίξεις πέτρα μέσα στο πηγάδι από το οποίο έχεις πει»
Talmud, Baba Kama

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Είναι δυνατόν να συνοψίσουμε την ουσία του Αρχαίου και Αποδεδεγμένου Σκωτικού Τύπου σε ένα «σύντομο και ενδεδειγμένο» κείμενο, όταν περίπου 30.000 εργασίες (και αναρίθμητα άρθρα) έχουν ήδη γραφεί επί του θέματος ;

Εν τούτοις αυτή είναι η φιλοδοξία της παρούσης εργασίας. Σκοπός της είναι να συναγωνισθεί το επίτευγμα του Πολωνού συγγραφέα Witold Gombrowicz, ο οποίος κατόρθωσε να παρουσιάσει ολόκληρη την ιστορία της νεώτερης φιλοσοφίας, από τον Kant μέχρι τον Sartre, στο έργο του Φιλοσοφία σε Έξι Μαθήματα και ένα Τέταρτο [2]. Δεν είμαστε καθόλου βέβαιοι ότι έχουμε επιτύχει τον στόχο μας.

Οι Σκώτοι Ελευθεροτέκτονες συχνά εφαρμόζουν τον Α.Α.Σ.Τ. όπως ο κύριος Jourdain του Μολιέρου εφήρμοζε τον πεζό λόγο, συνεπώς με κάθε περίσκεψη και μετριοφροσύνη θα παραφράσουμε τον Montesquieu θέτοντας το ερώτημα :

«Πώς δύναται κάποιος να είναι Σκώτος στο Έτος Φωτός 6004;»

Φυσικά, αυστηρώς μας επιβάλλεται να αρχίσουμε με το ναρκισσιστικό ερώτημα :

«Τι είναι ο Α.Α.Σ.Τ.» και το επόμενο: «Ποιά είναι η χρήση του Σκωτικού Τύπου;».

Για να κρατήσουμε την συζήτηση ανοικτή, θα πρέπει να εγκύψουμε στο επόμενο ερώτημα:

« Τι λέγει ο Α.Α.Σ.Τ.».

Το πρώτο μας εύρημα είναι ότι ο Α.Α.Σ.Τ. είναι de facto « παγκόσμιος» [3]. Για να είμαστε περισσότερο ακριβείς, οπουδήποτε υπάρχει Τεκτονισμός ο Α.Α.Σ.Τ. είναι παρών-στις Συμβολικές Στοές, στα εργαστήρια ανωτέρων βαθμών, ή και στα δύο.

Η σημαντικότητα του Α.Α.Σ.Τ. προφανώς ποικίλλει από χώρα σε χώρα, αλλά συνολικώς είναι το ευρύτερα εφαρμοζόμενο τυπικό ανωτέρων βαθμών στον κόσμο. Παρεμπιπτόντως, η κατάσταση αυτή επιβεβαιώθηκε στην Τελική Διακήρυξη της 16^{ης} Συνόδου των Σκωτικών Δικαιοδοσιών (Παρίσι 18-20 Μαΐου 2001). Εκεί αναφέρεται εμφαντικώς «... η αποστολή παγκοσμιότητας, αλληλεγγύης και ανεξαρτησίας του Σκωτικού Τύπου, ο οποίος εορτάζει την δεκαετία της ίδρύσεώς του. Ο Τύπος που είναι ο ευρύτερα εφαρμοζόμενος στον πλανήτη, ενθαρρύνει και προάγει την αρμονία μεταξύ των Τεκτόνων...»

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Α.Α.Σ.Τ. είναι ένα από τα τρία συνηθέστερα συστήματα του Κυανού Τεκτονισμού, μαζί με τον Τύπο της Υόρκης και τον Τύπο της Αμιλλης. Οι Γάλλοι Ελευθεροτέκτονες εφαρμόζουν, από την δεκαετία 1990, τον Α.Α.Σ.Τ. περισσότερο από κάθε άλλο τύπο.

Εννοιολογικώς και συγκινησιακώς, ο Α.Α.Σ.Τ. φαίνεται ότι είναι το περισσότερο εύπλαστο από όλα τα τυπικά, χαρακτηριστικό το οποίο οφείλεται στην γένεσή του, στην εφαρμογή του, και στην ιστορία του. Είναι ένα είδος συστήματος το οποίο συναρμόζει [4] ένα «άθροισμα» ή «οικογένειες» βαθμών με μια καλλιέργεια δυναμικού συγκρητισμού.

Τούτο είναι το αποτέλεσμα τριών παραλλήλων διεργασιών :

1. Τη συγκρότηση κατά τον 18^ο αιώνα μιας ευρείας γραμματολογίας (corpus) εντός του «εγκυκλοπαιδικού» πνεύματος της εποχής (κάθε τι « καλό» έπρεπε να συμπεριληφθεί), εισάγοντας μια προσέγγιση την οποία θα χαρακτηρίζαμε ως ανθρωπολογική.
2. Η άρνηση να ενσωματώσουν υπερβολικά ακραίες ιδεολογίες. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα την ισορροπημένη ανεκτικότητα η οποία οδηγεί στην αναίρεση κάθε είδους «δογματισμού», παρά το γεγονός ότι μερικά αγγλοσαξονικά και βορειοευρωπαϊκά Ύπατα Συμβούλια, σε διαφωνία με το αυθεντικό πνεύμα του Charleston, έδωσαν την δική τους (ειδικώς χριστιανική) ερμηνεία .
3. Η συγκατοίκηση, η παράθεση και ακόμη η σύνθεση ποικίλων (ενίοτε συγκρουομένων) ρευμάτων, όπως ο ερμητισμός, η λογοκρατία, ο ιλλουμινισμός, ο Διαφωτισμός, ο «αρχαϊκός» Χριστιανισμός, η Καββαλά (Kabbalah), η ελληνολατινική φιλοσοφία, δάνεια από την Άπω Ανατολή, τα αρχαία και νεώτερα τυπικά [5].

Αυτοί οι παράγοντες έδωσαν στον Α.Α.Σ.Τ. μερικά από τα χαρακτηριστικά του γνωρίσματα: προσαρμοστικότητα σε όλες τις συνθήκες και φιλοσοφική ελευθεροφροσύνη.

Ο Α.Α.Σ.Τ. προσφέρεται για μια ευρεία κλίμακα ερμηνειών, θεωρήσεων και στοχασμών, μέσα σε πνεύμα ανεκτικότητας.

Παρ' όλα αυτά, στους δύο αιώνες υπάρξεως του Α.Α.Σ.Τ., έγινε σαφές - παραφράζοντας το Ευαγγέλιο του Ιωάννου- ότι «υπάρχουν πολλές μονές στην οικία του Μεγάλου (Σκώτου) Αρχιτέκτονος του Σύμπαντος».

- α) Μερικά Ύπατα Συμβούλια, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, έχουν ερμηνεύσει τον Α.Α.Σ.Τ. με αυστηρώς Χριστιανική έννοια. Οι υποψήφιοί τους (ειδικώς από τον βαθμό

του Ροδοσταύρου και εφ' εξής) οφείλουν να πρεσβεύουν την τριαδική Χριστιανική πίστη. Τούτο δεν εξαιρεί μόνον τους απίστους, αγνωστικιστές, πολυθεϊστές και οπαδούς μη χριστιανικών θρησκειών, αλλά ακόμη και τους ντεϊστές, τους Χριστιανούς θεϊστές, τους Ουνιταρίους και τους πιστούς διαφόρων κοινοτήτων στις παρυφές του Προτεσταντισμού.

β) Από την άλλη πλευρά, η πλειονότητα των σημερινών Υπάτων Συμβουλίων παρέμεινε πιστή στην ελευθεροφροσύνη του πρώτου Υπάτου Συμβουλίου (ιδρυθέν το 1801), αν και κατά την διάρκεια του 20^{ου} αιώνας η πλειονότητα των «ανεγνωρισμένων» από το Charleston δικαιοδοσιών διετύπωσε κάποιες κανονιστικές αρχές, ιδιαίτερες κατά την διάρκεια της Διεθνούς Διασκέψεως στην Baranquilla (Κολομβία, Φεβρουάριος 1970) που διοργανώθηκε από τα κανονικά Ύπατα Συμβούλια. Αντιθέτως, ένα νέο άνοιγμα αντιλήψεως σημειώθηκε κατά την τελευταία δεκαετία στη «Σκωτική» κοινότητα της Βορείου Αμερικής, όπως τούτο απεικονίζεται στη στάση του Υπάτου Συμβουλίου του Charleston έναντι του «φιλελευθέρου» Σκωτικού Ελευθεροτεκτονισμού της Γαλλίας.

Γ) Στην Ευρώπη των λατινογενών γλωσσών και στην Ισπανόφωνη Αμερική, δύο άλλες «ερμηνείες» ήλθαν στο φως. Στα τέλη του 19^{ου} αιώνας, ως αντίδραση έναντι του θετικισμού που είχε αρχίσει να κυριαρχεί εν μέρει στον νοτιοευρωπαϊκό και γαλλόφωνο Ελευθεροτεκτονισμό, εμφανίσθηκε η εσφαλμένη ιδέα ότι ο Α.Α.Σ.Τ. ήταν πλουσιότερος σε συμβολισμό από άλλα τυπικά. Η σχολή του Oswald Wirth (1860 - 1943), και η περιοδική έκδοση Le Symbolisme (1912), επεχείρησαν την ανάγνωση του Α.Α.Σ.Τ. σύμφωνα με την οπτική του αποκρυφισμού. Τούτο σημαίνει ότι εξοστράκισαν παραδοσιακούς τύπους που δεν ήταν σύμφωνοι με την ερμηνεία τους.

Δ) Τελικώς, στα τέλη του 19^{ου} αιώνας, διάφορες γαλλόφωνες δικαιοδοσίες, πιστές στο αυθεντικό πνεύμα του Charleston, στο Συνέδριο της Λωζάννης (1875) και στον «φιλελεύθερο» Ελευθεροτεκτονισμό, υιοθέτησαν μίαν αγνωστικιστική ερμηνεία του Τύπου. Συμπεριλαμβανομένων του Γαλλικού Μεγάλου Κολλεγίου των Τύπων, και των δικαιοδοσιών που ήταν παρούσες στο Σκωτικό Συνέδριο των Βρυξελλών (1976).

Αυτή είναι μια υπεραπλούστευση των τεσσάρων τάσεων, από μιας « ιδανικής - τυπικής» (κατά τον Weber) όψεως, και αποτελεί ανεπαρκή εικόνα της σύνθετης πραγματικότητας του Α.Α.Σ.Τ.. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι είναι δύσκολο να ταυτοποιηθεί πλήρως σύμφωνα με την μια ή με την άλλη από τις προαναφερθείσες τάσεις.

Κατόπιν τούτου, το πνεύμα του Α.Α.Σ.Τ. είναι ανοικτό στα ερωτήματα:

Είναι απηρχαιωμένος;

Είναι ένας Τύπος όπως όλοι οι άλλοι;

Το γεγονός ότι είναι « ηλικίας» δύο αιώνων μας υποχρεώνει σε μια προσεκτική μεταχείρισή του;

Είναι δυνατόν ο Α.Α.Σ.Τ. να εξελιχθεί;

Έχει προσαρμοστικότητα;

Είναι δυνατόν να επαναγραφεί και να εκσυγχρονισθεί για τον 21^ο αιώνα;

Ο Α.Α.Σ.Τ. ήκμασε για δύο αιώνες χάρις στην εκπληκτική του ευπλαστότητα και το ανοικτό του πνεύμα. Όμως, στις ημέρες μας και στην εποχή μας η θεμελιώδης επιστημονική

γνώση έχει προσδεύσει, αποδεικνύοντας την ενότητα του σύμπαντος, τον σύνδεσμο μεταξύ του απείρως μεγάλου και του απείρως μικρού στον τομέα της φυσικής, και την εκπληκτική αλληλεξάρτηση των φαινομένων σε όλη την ποικιλία και την πολυπλοκότητα των εκδηλώσεών τους.

Είναι δυνατόν ο Α.Α.Σ.Τ. να ενσωματώσει, να απορροφήσει και να αφομοιώσει αυτές τις ουσιώδεις ανακαλύψεις;

Πώς είναι δυνατόν αυτές να εισαχθούν στην Σκωτική γραμματολογία;

Θα ήταν άραγε πρόπον να πράξουμε κατ' αυτόν τον τρόπο;

Πριν ακολουθήσουμε αυτήν τη σκέψη θα πρέπει να προσδιορίσουμε ότι, αν και ο Α.Α.Σ.Τ. είναι η Τεκτονική γλώσσα την οποία χρησιμοποιούμε, εκείνο που μας αφορά πρωτίστως είναι ο ίδιος ο Τεκτονισμός, τον οποίον θεωρούμε «πνευματικό και κοινωνικό σώμα», μέθοδο για το είναι (και για το είναι επί της γης), οδό εμπνεύσεως, σχολή σκέψεως, μια μορφή «brainstorming» ή σχήμα λιτότητας, καθαρτική μέθοδο (μέσω της χρήσης του τυπικού), ερμηνευτική, ηθική, σοφία και, τελικώς, «πνευματική εταιρία η οποία παράγει εγρηγορός, αλλά και δημοκρατική κοινωνία η οποία παράγει κοινωνικά αποτελέσματα» [6].

Είναι αδύνατον να υποκατασταθεί η προσωπική πρακτική της Τεκτονικής μύθεως.

Οφείλουμε να τολμήσουμε την αναφορά στους «θεμελίους λίθους του Τεκτονισμού»:

- η οδός της σιωπής εντός προσανατολισμένου χώρου
- καλοπροαίρετη διάθεση να ακούμε τους άλλους, «ιστάμενοι εν τάξει».
- άρνηση του απευθείας διαλόγου
- τέχνη της λιτότητας (υπονοείται το μέγιστο λέγοντας το ελάχιστο)
- τέχνη της συγκοπής (αποφυγή λειπολογίας) [7]

Αυτοί οι πρωτογενείς ακρογωνιαίοι λίθοι, ιδιάζοντες του Τεκτονισμού, θα πρέπει να εναρμονισθούν με τους παγκόσμιους λίθους της ανεκτικότητας, της παγκοσμιότητας, της αλληλεγγύης, της δικαιοσύνης και της αδελφότητας, αξίες τις οποίες συμμερίζονται όλοι οι άνθρωποι καλής θελήσεως.

Παρ' όλα αυτά, αρνούμεθα να μετατρέψουμε τον Ελευθεροτεκτονισμό σε μια «μετα – μέθοδο», η οποία θα αντιμετωπίζει κάθε είδους πρόβλημα ή –απλώς– να τον θεωρήσουμε πανάκεια. Ο 21^{ος} αιώνας είναι ήδη εδώ, αλλά απομένει ακόμη να επινοηθεί...

Δεν είναι δυνατόν να έχουμε την προσδοκία ότι ο Τεκτονισμός (ακόμη λιγότερο ο Α.Α.Σ.Τ.) θα μας προμηθεύσει συνταγές, στερεότυπα, έτοιμες αναλύσεις, ψευδή μυστήρια, αποκλειστικές διαδικασίες ή μυστηριώδεις μεθόδους και θα εφευρίσκει για μας. Είναι πολύ εύκολο να κρατήσουμε από τον «Απολεσθέντα Λόγο» μόνον τις σκέψεις εκείνες που συνάδουν με τις δικές μας. Από εκεί ακριβώς ξεκινά ο δογματισμός.

Εκτός των άλλων, θα ήταν πράγματι εξαιρετικό εάν ο Ελευθεροτεκτονισμός, Σκωτικός ή άλλος, κατάρτιζε ταπεινούς εργάτες ικανούς να φέρουν εις πέρας ένα τέτοιο υπέροχο έργο.

Έχοντας αυτό το μέλημα κατά νουν, η έρευνά μας θα εστιάσει στην «Σκωτική ιδιαιτερότητα» εντός της Τεκτονικής ερμηνευτικής.

Α. Ο Α.Α.Σ.Τ. σήμερα ή πώς θα κατανοήσουμε τις αλλαγές των καιρών μας.

Είναι ο Α.Α.Σ.Τ ο πλέον ενδεδειγμένος Τεκτονικός τρόπος για να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα; [8] Γενικώς, ο Σκωτικός τύπος, για να χρησιμοποιήσουμε τον Spinoza, συνεπάγεται τρεις κατηγορίες γνώσεως.

Η πρώτη κατηγορία αντιστοιχεί στην αισθητηριακή αντίληψη και εμπειρία. Αλλά οι βαθμοί της Τελειοποίησης (4^ο -14^ο, οι οποίοι μας οδηγούν σε έναν επιφυλακτικό και διακριτικό σχετικισμό) μας υπενθυμίζουν ότι οι αισθήσεις μας παραπλανούν, οι κρίσεις είναι ποικίλες και αντιφατικές, και ότι η ανθρώπινη εμπειρία είναι σχετική.

Η δεύτερη κατηγορία είναι ο «καθαρός» λόγος [9], ο οποίος είναι το νόμιμο θεμέλιο κάθε «κατασκευής». Ο 20^{ος} αιώνας είναι δυνατόν να περιγραφεί ως ο αιώνας της κρίσεως του «Λόγου». Πράγματι, η περίοδος αυτή έθεσε υπό αμφισβήτηση τους τρεις στύλους της «νεώτερης» σκέψεως, ήτοι την ιδέα μιας (κεκρυμμένης ή προφανούς) «παγκοσμίας τάξεως», την έννοια του διαχωρισμού των αιτιών και το πρωτείο της « απολύτου λογικής».

Απομένει ένα τρίτο είδος προσεγγίσεως, ένα είδος συνολικής, ενορατικής αντίληψεως η οποία αποκτάται με μακροχρόνια εξέλιξη, η οποία έρχεται να μας βοηθήσει στην αντίληψη της ενότητας των πραγμάτων και η οποία, τηρουμένων των αναλογιών, ομοιάζει με τη μύηση και τη συμβολική γνωστική (cognitive) μέθοδο. Αυτό το είδος της γνώσεως, στη φύση μιας (εσώτερης) οικείας πνευματικής εμπειρίας, είναι περισσότερο συναισθηματικό παρά λογικό. Παραβάλλεται προς εκείνη που ανέπτυξε ο Άραβας φιλόσοφος Muhammad Ibn Abd al Malik Ibn Tufayl (1100 - 1181) στο έργο του «Ο Αυτοδίδακτος Φιλόσοφος», στο οποίο διηγείται την ιστορία του Hayy ibn Yaqdhan, ο οποίος ευρίσκεται μόνος σε ένα έρημο νησί του Ινδικού Ωκεανού. Το φιλοσοφικό αυτό έργο περιγράφει μια «μυητική» πορεία επτά σταδίων, η οποία οδηγεί τον «ερευνητή», τον Φιλόσοφο χωρίς Διδάσκαλο από την αισθητηριακή αντίληψη στην «υπέρτατη φώτιση».

Τούτο είναι επίσης το πνεύμα του έργου του Gotthold Lessing στο «Nathan der Weise» («Nάθαν ο Σοφός», 1779), φιλοσοφικό έργο περί της ιδέας της ανεκτικότητας, η οποία εκφράζεται μέσω της παραβολής των τριών δακτυλίων και στο « Τεκτονικοί Διάλογοι » (1780). Επίσης στα έργα του Goethe, *Wilhelm Meister* (1794 - 1796), *Faust* (που έχει επανειλημμένα αναδιατυπωθεί), *Το πράσινο φίδι*, διάφορα ποιήματα όπως το «*Symbolum*» (1814) και το αυτοβιογραφικό παραμύθι «*Ποίηση και αλήθεια*» (1811 - 1814), όλα έχουν το αποτύπωμα του Σκωτικού Τεκτονικού ιδανικού με τις τρεις του όψεις: Σοφία, Ισχύς, και Κάλλος.

Είναι επίσης το πνεύμα του Α.Α.Σ.Τ., ικανό να οδηγήσει σε μια Στωική τέχνη ζωής με τους βαθμούς τελειοποίησης, στην αναίρεση της αυταπάτης της κοσμικής ψευδούς ευτυχίας με τον Ιππότη Ροδόσταυρο, στην έκφραση της πνευματικής αναζητήσεως μέσω της εκκοσμικευμένης μορφής του 28^ο βαθμού, στην έκφραση μιας εξελικτικής, εγκυκλοπαιδικής και διαλεκτικής προσεγγίσεως, όπως υποδεικνύεται από την κλίμακα του 30^ο βαθμού;

Στον κόσμο μας, υπάρχει επιτακτική ανάγκη να βρεθεί ένα σύστημα (ή συστήματα σκέψεως και/ή μια μέθοδος η οποία δύναται να αναζητήσει τα ενδεχόμενα σφάλματα της

βεβαιότητας, του διαχωρισμού και της «λογικής» χωρίς να διολισθαίνει στους εσφαλμένους δρόμους της αβεβαιότητας και του « ανακριβούς συμπεράσματος».

Πού θα σταθούμε στο μωσαϊκό δάπεδο ;

Ίσως το γεγονός ότι υπάρχουμε σημαίνει πρωτίστως ότι μαθαίνουμε να ανακαλύπτουμε τα λάθη, τις ανακρίβειες και τις λανθασμένες ερμηνείες, να καταδικάζουμε τις ψευδαισθήσεις, τις χίμαιρες και τις δεισιδαιμονίες, και να αποφεύγουμε την παρέκκλιση, το σφάλμα και την σύγχυση. Τούτο σημαίνει ότι υποστηρίζουμε το πρωτείο της κριτικής σκέψης, σημαίνει ότι πιστεύουμε στην απεριόριστη προοδευτική φύση της σκέψης. «Δύο πράγματα που καταλαμβάνουν την σκέψη, με πάντοτε νέο θαυμασμό και αυξανόμενο δέος, συχνότατα και σταθερά γίνονται αντικείμενο του στοχασμού μας: είναι ο ένας ο ουρανός και ο ηθικός νόμος». [10]. Συνεπώς αυτό που ενδιαφέρει είναι να βρεθεί μια προσέγγιση η οποία να κινείται συνεχώς μεταξύ των δύο αυτών πόλων.

Υπάρχει ανάγκη διαλόγου μεταξύ των τεχνών, των γραμμάτων, όλων των ανθρωπιστικών και των «θετικών» επιστημών, ώστε να δοθεί μεγαλύτερη συνοχή στον τρόπο με τον οποίον κατανοούμε τον κόσμο. Ο νεωτερισμός χαρακτηρίζεται από την έκρηξη και την διάσπαση της γνώσεως και των δεξιοτήτων, μαζί με την αύξουσα πολυπλοκότητα της πραγματικότητας και την πανταχού παρούσα αβεβαιότητα.

Αλλά πώς είναι δυνατόν να προσλάβουμε την επιστημονική γνώση, η οποία είναι διαρκώς μεγαλύτερη και διασκορπισμένη, και να την συνδυάσουμε με γνώση η οποία έχει προέλθει από άλλες πηγές;

Αυτοί είναι οι στόλοι του σημερινού μεγάλου Τεκτονικού προγράμματος, ενός νεωτεριστικού εγχειρήματος το οποίο γίνεται αντιληπτό και αναπτύσσεται μέσω του αρχετυπικού ανθρωπίνου όντος, θεωρουμένου ως «άξονος του κόσμου» («axis mundi»).

Αφού είναι πλέον αδύνατον να είμεθα παγκόσμιοι (universal) - σε αντίθεση με τον Pico della Mirandola - οφείλουμε να εγκαθιδρύσουμε μια νέα « οργάνωση σκέψης» [11] ή ένα σχέδιο για ένα Πανεπιστήμιο «πάσης γνώσεως» [12]. Αυτό υπήρξε πάντοτε ένα από τα (τουλάχιστον σιωπηλά υπονοούμενα) χαρακτηριστικά της «φιλοσοφίας» του Α.Α.Σ.Τ..

Αυτή η πολυπλοκότητα [13] (οριζομένη ως εκείνο που ταυτόχρονα ενώνει και διαιρεί) δεν είναι άραγε ταυτόσημη -μας αρέσει ή όχι- με τον « μηχανισμό» της δομής του Α.Α.Σ.Τ.;

Υπό την προϋπόθεση μιας ανθρωπολογικής ερμηνείας, η πολυπλοκότητα αυτή καθιστά ικανό τον Α.Α.Σ.Τ. να κατανοήσει τον κόσμο.

Ο σημερινός κόσμος χαρακτηρίζεται από την «παγκοσμιοότητα» (η οποία τίθεται υπό αμφισβήτηση, καθ' ολοκληρίαν ή μερικώς , από μια χωρίς προηγούμενο τεχνική και επιστημονική επανάσταση, από μια κοινωνία δικτύων και μια μεταβολή των συνηθειών, των πολιτισμών, των τρόπων και της καθημερινής ζωής.

Στην Σκωτική γλώσσα μας, δεν είναι η έκφραση « Ιερά Αυτοκρατορία» ο συμβολικός και Τεκτονικός τρόπος για να αναφερθούμε στην «Οικουμένη» ;

Στην κατοικήσιμη γη (η οποία θα πρέπει να διαφυλαχθεί), είναι σημαντικό να επαναληφθεί ότι δεν υπάρχει χώρος για πολέμους, κοινωνικο-οικονομική και ηθική δυστυχία, καταπίεση, πανδημίες, άγνοια και φόβο. Θα πρέπει να είμεθα επιφυλακτικοί

όταν βλέπουμε το μέλλον του κόσμου με την άποψη των μέσων και ανωτέρων τάξεων των «Βορείων» χωρών, ειδικώς διότι φέρουν (εμμέσως) ευθύνη για την κατάσταση.

Έναντι αυτής της «Προμηθεϊκής» ελπίδας και ανάγκης, πού θα πρέπει άραγε να τοποθετηθούμε με την απόκρισή μας και την δραστηριότητά μας;

Κάπου μεταξύ των προφητειών του Marx («Οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία, αλλά χωρίς να επιλέξουν τις συνθήκες») και των ειρωνειών του Francois Ascher («Αυτά τα συμβάντα είναι πέραν του ελέγχου μας, ας προσποιηθούμε ότι τα οργανώσαμε εμείς»;

Η Τεκτονική δραστηριότητα ευρίσκεται σε άλλο επίπεδο.

Η ιδέα δεν είναι το να μετατρέψουμε τον Ελευθεροτεκτονισμό σε σύλλογο (ακόμη λιγότερο σε πολιτικό διάμεσο), αλλά το να βοηθήσουμε τους Τέκτονες στην πρόταση μιας φιλοσοφίας ζωής, ώστε καθένας, στο επίπεδό του, με τα εργαλεία του, με την πίστη και την ελπίδα του, να καταστεί λίθος ζων στον Ναό της ανθρωπότητας και να λάβει μέρος στην κατασκευή (σε κάθε επίπεδο από το ανθρώπινο μικροκότταρο μέχρι την ανθρωπότητα στην ολότητά της) της βουλήσεως να ζήσουμε μαζί και ενωμένοι.

Το σχέδιο αυτό προϋποθέτει ότι καθένας κτίζει τον εσώτερό του Ναό, μέσα στο Εργαστήριο του. Το έργο αυτό θα πρέπει να οργανωθεί, να εμπλουτισθεί και να ωριμάσει με τον συνήθη τρόπο, ώστε, όταν ο Τέκτων έλθει στην ηλικία, να συμβάλλει στην παγκόσμια κατασκευή. Η ιδέα δεν είναι η προσάρτηση έτοιμων λύσεων από τον κόσμο των αμυήτων, η υποχώρηση στις σειρήνες της δημοτικότητας. Αλλά, μάλλον, η ανέλκυση από τους κόλπους του Τεκτονισμού, των εθίμων του, των παραδόσεων και των τυπικών του, ιδιαιτέρως του Α.Α.Σ.Τ., της ουσίας η οποία δύναιται και πρέπει, προς όφελος όλων, να εξαχθεί του Ναού ώστε να «καρκευθεί» η τροφή.

Ο Ιππότης Ροδόσταυρος θα πρέπει να θρέψει τον πεινασμένο. Ο κάθε Τέκτων, Σκώτος ή άλλος, θα πρέπει να προσπαθήσει να γίνει το «άλας επί της γης». «Εάν δε το άλας μωρανθή, εν τίνι αλισθήσεται»; [15]

Εάν ευρισκόμεθα στο σκότος, σκότος το οποίον αναφέρεται στο Ευαγγέλιο του Ιωάννου, είναι δυνατόν να καταρώμεθα την νύκτα (που δεν μας ωφελεί) ή να βλέπουμε σε όνειρο τις φλόγες της Επαναστάσεως. Αλλά είναι δυνατόν, επίσης, να πιστεύουμε στην αυγή (πίστη) η οποία θα φθάσει (ελπίδα), και, καθώς θα περιμένουμε, να ανάψουμε ένα κερί, όσον ταπεινό και αν είναι αυτό (αγάπη - φιλανθρωπία). Ο Α.Α.Σ.Τ. είναι ένα από τα φώτα που οδηγούν το ανθρώπινο είδος στην αναζήτηση. Επαναλαμβάνουμε ότι σε τούτο απαιτείται η ανθρωπολογική διάσταση του Α.Α.Σ.Τ. να αναλυθεί, να γίνει κατανοητή και να χρησιμοποιηθεί. Οι «Σκώτοι» Τέκτονες είναι νεωτεριστές, διότι ο Α.Α.Σ.Τ. είναι αρχετυπικός, είναι του σήμερα, όπως είναι του χθες και του αύριο. Οι 33 βαθμοί του περιλαμβάνουν αιώνιες και πανταχού παρούσες αξίες. Δεν είναι ένα μικρής κλίμακας πρότυπο του κόσμου, ούτε μια συγκριτική ιδεολογία της εποχής, αλλά είναι ένα ουτοπικό πρόγραμμα (περιέχει την ελπίδα και την προσπάθεια) δομήσεως ανθρωπίνων ομάδων, μια τέχνη να ζούμε ενωμένοι. Ενσωματώνοντας τις ανθρωπολογικές δομές του Σκωτικού Ναού εντός του εσωτέρου Ναού, κάθε Τέκτων δύναιται να συμβάλλει με τον λίθο του στην κατασκευή της ανθρωπότητας.

Μεταξύ της παγκοσμιότητας (Ναός της Ανθρωπότητας) και του δικαιώματος στη διαφορά («...είσαι ο αδελφός μου, αλλά δέχομαι την διαφορά σου), πώς είναι δυνατόν να ζήσουμε ενωμένοι στην Ιερά Αυτοκρατορία.

Πώς είναι δυνατόν να ορίσουμε μια νέα πολιτισμική δημοκρατία ικανή να συμπεριλάβει σεβασμό της διαφοράς και ανεκτικότητα, πολιτικές προτιμήσεως και παγκόσμιες αξίες;

Θα πρέπει να αρχίσουμε να νοηματοδοτούμε, ώστε να επαναδομήσουμε τους κοινωνικούς δεσμούς;

Μετά την κατάρρευση των οικογενειακών προτύπων, ποιούς τρόπους θα βρούμε ώστε να είμεθα, όπως λέγει ο Francois de Singly, «ελεύθεροι μαζί»; [16]

Πώς θα ορίσουμε την εργασία στον 21^ο αιώνα;

Με την συνήθη εμπειρία της πλειονότητας των ανθρώπων -ανεργία, μη ικανοποιητική εργασία, δυσάρεστη εργασία, ή εργασία η οποία έχει χάσει τον ιερό της χαρακτήρα- είναι δυνατόν να ελπίσουμε ότι το αύριο θα φέρει « αυτόνομη» (εκτός της σφαίρας της ανάγκης) εργασία για όλους μειώνοντας την «ετερόνομη» εργασία του ατόμου (την οποία επιβάλλουν οι απαιτήσεις της κοινωνίας);

Θα απελευθερώσουμε τον χρόνο (από ποιόν; πώς;), και μπορεί αυτό να είναι η συμβολική αλλαγή της Ιεράς Αυτοκρατορίας (Kadosh);

Έχουμε (στον « Βορρά» πρέπει να σημειώσουμε) κατακτήσει τον πολιτισμό του ελεύθερου χρόνου;

Πως είναι δυνατόν οι «συμβολικοί» (αλλά βεβαιωμένοι) κληρονόμοι των πρακτικών Τεκτόνων να αγνοήσουν το ερώτημα;

Πως είναι δυνατόν ένας Τέκτων και ένας Ιππότης να αντιμετωπίσει αυτά τα δεδομένα εντός του συμβολικού του πεδίου;

Θα πρέπει να εκθειάζουμε τον ελεύθερο χρόνο αντί της εργασίας;

Θα πρέπει να είμεθα επιφυλακτικοί έναντι αυτής της ψευδονεωτεριστικής πανερμηγείας, η οποία είναι μάστιγα των σημερινών Τεκτονικών δομών. Στον Τεκτονισμό, οι λέξεις έχουν ειδικά νοήματα. Ο Τεκτονισμός δεν τιμά την εργασία με την συνήθη έννοια του όρου, αλλά τα μεγάλα έργα, το « Έργον». Δεν είναι αρκετό να κατέχουμε ένα ωρολόγιο (ακόμα και Ελβετικό), οφείλουμε να λάβουμε όσον χρόνο μας είναι αναγκαίος. Εντός της Στοάς ο ωρολογιακός χρόνος δεν έχει σημασία, αλλά ο χρόνος ως αυθεντική εμπειρία. Οι Τέκτονες εργάζονται εκτός του βεβήλου χρόνου και διαστήματος, σε ένα διαφορετικό χρόνο και διάστημα.

Πάντως, το έργον αυτό απαιτεί σαφήνεια.

Η Τεκτονική οδός οδηγεί από την κατασκευή του εσωτέρου στον εξώτερο Ναό. Για να προχωρήσουμε από την μερικώς αποκρυπτογραφημένη (πεφωτισμένη) γενικότητα μας στην εκτεταμένη παγκοσμιότητα και στην ελπίδα της Τάξεως, οφείλουμε πρώτα να αποκρυπτογραφήσουμε το Χάος και την αταξία μέσα μας. Μια «δικαιότερη» κοινωνία δεν σημαίνει κατ' ανάγκην ότι το άτομο γίνεται « καλύτερο» και « περισσότερο φωτισμένο». Η πρόσβαση στην γνώση του εαυτού μας, των άλλων, του κόσμου και του «Όλου Άλλου», επιτυγχάνεται με την εξερεύνηση του εσωτέρου είναι μας, με την εργασία επί του αλαξέτου λίθου, δίνοντας σπουδαιότητα στο **VITRIOL (Visitare Interiora Terrae, Rectificandoque, Invenies Occultam Lapidem**. Επισκέψου το εσωτερικόν της Γής και διορθώνοντας (γνωρίζοντας τον κόσμο) θα ανακαλύψεις τον κεκρυμμένο λίθο (τον εσώτερο ναό σου, «Γνώθι Σαυτόν»). Ο Ελευθεροτεκτονισμός, γενικώς, και ο Α.Α.Σ.Τ., ειδικώς, αποκαλύπτει στο άτομο τι είναι αυτό που αδυνατεί να ανακαλύψει μόνο του, αλλά τι είναι ικανό να λάβει από τον εαυτόν του (σύμφωνα με την Σωκρατική μαιευτική). Συλλογικώς, ο Τεκτονισμός (διαμέσου των ποικίλων δομών) δύναται να εκφράσει μόνον γενικές

κατευθύνσεις όσον αφορά τις γενικές παγκόσμιες αξίες. Κάθε Τέκτων είναι ελεύθερος στο «εσωτερικόν της καρδίας» του. Στον βέβηλο κόσμο σκέπτεται και ενεργεί «ελευθέρως», θεωρεί αρμόζον το ακόλουθο: « **Πράξε αυτό που οφείλεις, ας επακολουθήσει το δυνατόν**».

Αξίζει να επαναληφθεί ότι κανένας εξωτερικός ναός δεν είναι δυνατόν να κατασκευασθεί από τους Τέκτονες όταν ο εσώτερος Ναός είναι ασταθής. Όταν η αταξία βασιλεύει στο εσωτερικόν, είναι ανόητο να υποθέσουμε ότι είναι δυνατόν να αλλάξουμε τον κόσμο. Η δραστηριότητα στην οποία αναφερόμεθα προέρχεται από την υπομονετική μύηση στους 33 Σκωτικούς βαθμούς, και ουσιωδώς αναφέρεται στον τομέα της πνευματικότητας [18]. Ο Τέκτων οφείλει να προοδεύει **από το έχειν στο είναι**. Σύμφωνα με τον συμβολισμό της κλίμακος, η ανοδική πρόοδος είναι συνακόλουθη με την κάθοδο στα βάθη του είναι (καθένας ακολουθεί την οδόν του, ψυχανάλυση, αυτοανάλυση, διάφοροι τύποι ενδοσκοπήσεως, ασκητισμός, μυστικισμός). Ακολούθως, ο Τέκτων δύναται να δράσει, και η δράσις γίνεται προφανής.

Ο (αρχετυπικός) Σκώτος Ελευθεροτέκτων πράττει αυτό που έχει να πράξει:

Θάνατος του παλαιού κόσμου (Μαθητής), ακάματος ταξιδιώτης (Εταίρος της Τέχνης), μάρτυρας στην θυσιαστήρια βία (Διδάσκαλος), εσωτερικευμένο καθήκον (βαθμοί Τελειοποιήσεως), διαμέσου της αληθινής αγάπης (Ροδόσταυρος), καθαρότητα της καρδίας, «φέρει αγνά όπλα», (Kadosh), «χωρίς μίσος ή αδυναμία», διακρίνει την Δικαιοσύνη και την Ευθυδικία (31^ο), εξώτερη ιπποτική δραστηριότητα και κατανόηση του εσχατολογικού μηνύματος (32^ο). Ότι μέλλει να γίνει θα γίνει, αλλά ο Τέκτων παραμένει γαλήνιος, διότι γνωρίζει ότι η δραστηριότητά του στο εδώ και στο τώρα χωρεί στο μέλλον που τον περικλείει και τον υπερβαίνει, από το Άλφα στο Ωμέγα (Ordo ab Chao), στην υπηρεσία του Τάγματος, υπουργός (που ετυμολογικά σημαίνει υπηρέτης) της ανθρωπότητας.

B. «Σκωτική» ερμηνευτική ή μια «μετα-αφηγηματική» εναλλακτική [19]

Ο Ελευθεροτεκτονισμός είναι μία «μετα-αφηγηματική».

Όταν αναλυθεί ανθρωπολογικώς ο Α.Α.Σ.Τ. αποτελεί πολύ σημαντική εκδοχή. Όμως, η Τεκτονική αφηγηματική θέτει περισσότερα ερωτήματα παρά παρέχει απαντήσεις. Γεγονός είναι ότι οι Τεκτονικοί μύθοι είναι «αληθής ψευδής αφηγηματική», αν και είναι αληθέστεροι της κακώς κατανοηθείσης πραγματικότητας. Ο Ελευθεροτεκτονισμός είναι συνεπώς μια ερμηνευτική παρά μια παγκόσμια ιδεολογία. Μέσω των μύθων, των τυπικών και των βαθμών, αναφέρεται στις απαρχές, στην εξέλιξη και την άνθιση της σκέψεως. Ερμηνεύει τον κόσμο του σήμερα και ερμηνεύεται από αυτόν. Ο Τεκτονισμός προετοιμάζει για το μέλλον χωρίς να ισχυρίζεται ότι το «αποκαλύπτει». Εντός των ορίων της ερμηνευτικής τέχνης ο Α.Α.Σ.Τ. είναι ο ενδεδειγμένος τρόπος Τεκτονικής ερμηνείας των παρατηρήσιμων φαινομένων της πραγματικότητας.

Ο Α.Α.Σ.Τ. μας προσκαλεί «να κατανοήσουμε και να δράσουμε» όπως τούτο υποδεικνύεται από το Τυπικόν του Kadosh. Αλλά εάν το Τεκτονικό πεδίο είναι εκείνο της συμβολικής αποκωδικοποιήσεως, ο Ελευθεροτεκτονισμός είναι επίσης μια τέχνη ζωής, ένας «στοχασμός» ο οποίος δύναται να μας βοηθήσει στο «εδώ και τώρα». Ο εγκυκλοπαιδισμός του Α.Α.Σ.Τ. μας επιτρέπει να συνδεθούμε με τον Επικουρισμό, τον Πλατωνισμό, τον Στωικισμό, την Χριστιανική παράδοση, τις γνωστικιστικές τάσεις, τον Εβραϊκό και Μουσουλμανικό μυστικισμό, τις ανατολικές φιλοσοφίες, τον ανθρωπισμό της

Αναγεννήσεως, το πνεύμα της Μεταρρυθμίσεως, τον Καρτεσιανισμό, το κληροδότημα του Newton, τον Διαφωτισμό.

Ωστόσο, θα πρέπει να είμεθα επιφυλακτικοί στην υποκατάσταση μόνον της λογοτεχνίας, ή του ψευδο-εγκυκλοπαιδισμού ή ακόμα χειρότερα του στενού θετικισμού και με παρωπίδες επιστημονισμού, όσον αφορά το σχέδιο του Anderson, δομημένο γύρω από τις ελευθέριες τέχνες και πρακτικές, έθιμα και τεχνικές που αποδίδονται στους κτίστες του Ναού του Σολομώντος (Αρχαία Καθήκοντα).

Η δύναμις του Τεκτονισμού ευρίσκεται στα συμβολικά του εργαλεία.

Ο Α.Α.Σ.Τ. δύναται να μας βοηθήσει να μάθουμε να ζούμε και να πεθαίνουμε, να απολαμβάνουμε την ζωή και να υποφέρουμε, να είμεθα και να έχουμε την δύναμη, την διαύγεια και την ελπίδα να διακρίνουμε μεταξύ του παροδικού και του μονίμου, να διακρίνουμε «τα πράγματα που εξαρτώνται από μας και εκείνα που δεν εξαρτώνται» (όπως αναφέρεται στο «Εγχειρίδιο» του Επικτήτου, γραμμένο από τον Αρριανό, του οποίου η «φιλοσοφία» είναι εμφανής στον βαθμό του Μυστικού Διδασκάλου). Αυτό που διακυβεύεται με τον Α.Α.Σ.Τ. είναι τόσο η κατασκευή μιας ιδανικής πολιτείας ως της ανεγέρσεως του εσωτέρου Ναού, δηλαδή του εαυτού, «εγώ ειμί ο ών» [20]. Ο Α.Α.Σ.Τ. είναι δυνατόν να γίνει ένα από τα Τεκτονικά εργαλεία για την κατεδάφιση και την κατασκευή του εγώ. Αυτή είναι ίσως η ουσία του «Τεκτονικού ανθρωπισμού» και του πνεύματος του Α.Α.Σ.Τ.

Ο Σκωτικός Τύπος είναι δυνατόν να θεωρηθεί ως ελπίδα του ανθρωπίνου είδους, αν και ο 20^{ος} αιώνας έχει ευρέως αποδείξει ότι ο Άνθρωπος ο αποκαλούμενος sapiens, ατομικώς ή συλλογικώς, είναι ικανός για το χειρότερο.

Είναι δυνατόν να προταθεί η ιδέα ότι ο ανθρωπισμός είναι μια έννοια η οποία θα πρέπει να απεικονίζεται στην νομιμότητα των κανόνων που κυβερνούν την επιθυμία να ζήσουμε ενωμένοι. Ο ανθρωπισμός πρέπει να δηλώνει όχι μόνον την αξιοπρέπεια του ατόμου και την αρχή της αυτονομίας, αλλά επίσης την διατήρηση και ενδυνάμωση των κοινωνικών δεσμών και αξιών που υπερβαίνουν την ατομικότητα. Τούτο επιβεβαιώνεται από την ανθρωπιστική παράδοση από τον Rabelais και τον Montaigne στον Ricoeur, από τον Μαΐμωνίδη (Maimonides) στον Levinas, από τον Ibn Rushd Averroes στον Ibn Khaldun [21], τούτο εκφράζεται επίσης από τον Σκωτικό τύπο.

Αν και ο Α.Α.Σ.Τ. παραμένει μια αυθεντική Τεκτονική μέθοδος, ερμηνευτική και ανάμνησις (ενθύμησις του παρελθόντος και / ή πάθος προσαχθέν στο συνειδητό επίπεδο), δύναται να βοηθήσει τις σύγχρονες κοινωνίες να εκφράσουν καλύτερα τις αναζητήσεις τους.

Υπάρχουν τέσσαρες ατραποί ανοικτές σε εκείνον ο οποίος έχει επιλέξει την οδόν του:

- 1) Η αναχώρηση από τον κληρικαλισμό των θρησκειών, η εκκοσμίκευση και/ή μεταμόρφωση των πεποιθήσεων πρέπει να επιτρέπουν την ανάδυση μιας αληθινής κοσμικής πνευματικότητας ικανής να αντιτεθεί στην αναβίωση νέων «αιρετικών» θρησκευτικών τύπων και στις εκρήξεις φανατισμού [22]. Εάν αποφύγουμε τον ψευδο-εσωτερισμό, ο Τεκτονισμός δύναται να προτείνει ένα παγκόσμιο τρόπο πεποιθήσεως.

- 2) Η έννοια μιας δυνάμεως συνεισφοράς, διαχύσεως, αλληλεπιδράσεως θα πρέπει να ενσαρκωθεί σε μια πολιτική, πολιτιστική, κοινωνική και οικονομική δημοκρατία βασισμένη σε ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις, και σε «δικαιότερες και περισσότερο φωτισμένες» κοινωνίες από την οικογένεια μέχρι το παγκόσμιο χωρίο.
- 3) Η εξάλειψη του αναλφαβητισμού από τον κόσμο και η εφεύρεση της κατάλληλης μεταδόσεως της γνώσεως θα σημάνουν ίσες ευκαιρίες για όλους. Οι Τέκτονες, Σκώτοι ή άλλοι, είναι ικανοποιημένοι από το γεγονός ότι «διανοητικοί οδηγοί» τείνουν να εκλείψουν στις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Μια εκλεκτική προσέγγιση της γνώσεως εμφανίζεται, με περίσκεψη και πολυμορφία των προσεγγίσεων και την απόρριψη του ενός μοναδικού προτύπου για την ερμηνεία της πραγματικότητας. Ανάγνωση, αποκωδικοποίηση, κατανόηση, δράση από το εσωτερικό προς το εξωτερικό, παραμένουν θεμελιώδεις Τεκτονικές αρχές.
- 4) Ο 21^{ος} αιώνας θα είναι ο αιώνας της ηθικότητας ;
Ο Τέκτων θα πρέπει να βρει την έμπνευσή του και να επιμείνει στο μήνυμα του Anderson, ότι άνθρωποι υψηλών ηθικών αξιών, οι οποίοι άλλως δεν θα συναντώνται ποτέ, ευρίσκονται ενωμένοι μέσω του Ελευθεροτεκτονισμού.

Δεν θα πρέπει να φοβούμεθα να επανεκτιμήσουμε τα μεγάλα κλασσικά ερωτήματα:

- Ποιά είναι τα φυσικά θεμέλια της ηθικότητας;
- Ποιά είναι η κοινωνική καταγωγή της ηθικότητας;
- Υπάρχει παγκόσμια ηθικότητα;
- Πως είναι δυνατόν να ορίσουμε το Καλό και το Κακό;

Παραπλεύρως, με τα μεγάλα μόνιμα ζητήματα, πρακτικά ερωτήματα αναφαίνονται σχετικά με τις πρόσφατες ανακαλύψεις, από τις οποίες η σημαντικότερη είναι η βιοηθική σκέψη [23]. Πρακτικά ηθικά ζητήματα εγείρονται σε νέους τομείς όπως η οικονομία, οι επιχειρήσεις, ο ελεύθερος χρόνος και ο πολιτισμός. Νέες τεχνικές, ειδικώς εκείνες της βιοτεχνολογίας, θα πρέπει να βοηθήσουν το ανθρώπινο είδος να εκφράσει την βούλησή του να ορίσει και να οικοδομήσει τις συνθήκες για ένα νέο τρόπο κοινής ζωής. Ένας ευρύς τομέας υπεύθυνης συμπεριφοράς ανοίγεται στους Τέκτονες. Ακριβέστερα, οι Τέκτονες θα πρέπει να χρησιμοποιήσουν τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν πάντοτε για να εργασθούν στα αιώνια ερωτήματα του ανθρωπίνου είδους, εδώ και τώρα.

Κάθε Ελεύθερος Τέκτων θα πρέπει να συμπράξει στον αγώνα, σύμφωνα με τις αρχές του και τις πεποιθήσεις του, χωρίς να λησμονεί ότι άλλοι αδελφοί θα παλέψουν με διαφορετικούς αλλά εξίσου νομίμους τρόπους.

Η παγκόσμια Δημοκρατία των Τεκτόνων θα πρέπει να γίνει το πρότυπο (και όχι ένα αντίγραφο) για τους πολιτικούς σχηματισμούς των αμυήτων. Ο Τεκτονισμός εμμένει στο σχέδιο ενός κέντρου της Ενώσεως και η παγκοσμιότητα του Α.Α.Σ.Τ. θα πρέπει μονίμως να υπενθυμίζει τούτο στους Σκώτους Τέκτονες. Ο Τεκτονισμός αδυνατεί να γίνει ο εκπρόσωπος κάθε φιλοσοφίας, ομάδας ή συλλόγου, καθώς και να διαπρέπει στον κόσμο των αμυήτων. Επιπροσθέτως, αν και ποικίλες δομές, κοσμικοί σύλλογοι, θα πρέπει να τηρούν αυθεντικές δημοκρατικές πρακτικές, η βαθεία «φύσις» του Τάγματος και της Στοάς είναι η αδελφική ισονομία (τελεία ισότης - ισοτιμία μεταξύ των αδελφών ώστε να γίνουν «αντικαταστατοί/εναλλάξιμοι» - που είναι η πραγματικοί ισότητα, και οι αρχαιρεσίες να αποβούν άχρηστες).

Στις δικαιοδοσίες του, ο Α.Α.Σ.Τ. αποδεικνύει ότι οι Τέκτονες είναι «ισότιμοι», έστω και αν η μυητική πρόοδος διαφοροποιεί και διαβαθμίζεται. Δεν υπάρχει αντίφασις.

Ο Α.Α.Σ.Τ. είναι μια «εκλεκτική Αδελφότητα».

Γ. Η αναζήτηση νοήματος

Το να είμεθα Τέκτονες σημαίνει να αναζητούμε το νόημα (έστω και αν η αναζήτηση αυτή αποκτά περιοριστικές συνεκδοχές); Υποθέτουμε ότι ο Ελευθεροτεκτονισμός, ειδικώς μέσω του Α.Α.Σ.Τ., περιλαμβάνει τα τέσσερα Καντιανά ερωτήματα:

1. Τι δύναμαι να γνωρίσω; (φιλοσοφία)
2. Τι θα πρέπει να πράξω; (ηθική)
3. Σε τι δύναμαι να ελπίζω; (πολιτική φιλοσοφία)
4. Τι είναι ο άνθρωπος; (φιλοσοφική ανθρωπολογία)

Για τον Τέκτονα η αναφορά στον Kant σημαίνει την πίστη στην έννοια του πρακτικού λόγου η οποία οδηγεί στην πρόοδο της γνώσεως για τον ορισμό του Καθήκοντος (ουσιώδες θέμα των βαθμών της Τελειοποιήσεως). Αποτελεί προστασία έναντι της πλάνης του επιστημονισμού, του «ανόητου» υποκειμενισμού και του απλοϊκού σχετικισμού.

Το να είμεθα Τέκτονες σημαίνει ότι ανακαλύπτουμε εκ νέου και εμπλουτίζουμε την τετραπλή αυτή γνωστική προσέγγιση.

Το να είμεθα Τέκτονες σημαίνει ότι επιχειρούμε να γίνει μόνιμο κοινωνικό αίτημα αυτή η αναζήτηση νοήματος.

Όταν ο Α.Α.Σ.Τ. κατανοηθεί πλήρως, τότε δύναται να προσφέρει μια προοπτική και ένα πλαίσιο (πέραν της Καντιανής αναλύσεως) για τα ανωτέρω ερωτηματικά.

Φιλοσοφικώς, ο Τέκτων εργάζεται για να εμπλουτίσει τον ανθρωπισμό που αντίθετες δυνάμεις θέλησαν να τον καταλύσουν κατά την διάρκεια του τελευταίου αιώνα.

Ηθικώς, παρά τις προηγούμενες προϋποθέσεις, θα πρέπει να παραδεχθούμε ότι η Καντιανή παγκόσμια ηθικότητα είναι μερικώς απηρχαιωμένη. Συνεπώς, ο Τέκτων δέχεται ότι δεν υπάρχουν απόλυτα κριτήρια για τον ορισμό ενός ηθικού κώδικα.

Στην πολιτική φιλοσοφία, ο Τέκτων μελετά (και ιδιαίτερα εμπειρικώς γνωρίζει) τις μόνιμες και τις πρόσφατες συνθήκες της κοινωνικής ζωής.

Τελικώς, ο Τέκτων του 21^{ου} αιώνα, φέρει τις ανθρωπολογικές δομές της Τεκτονικής φαντασίας στο φώς της ζωής και τις καθιστά κατάλληλες για «την ανοικοδόμηση του Ναού αρχίζει μέσα στον εαυτό μας και οδηγεί προς τα έξω».

Σε απάντηση στα ποικίλα αυτά ερωτήματα, οι 33 βαθμοί του Α.Α.Σ.Τ. φαίνεται να λένουν (σιωπηρώς ή ρητώς) ότι θα πρέπει να αναζητηθεί όχι το νόημα αλλά η αποφυγή των σφαλμάτων.

Είναι ο κόσμος όπως τον βλέπουμε; Είναι όπως τον «ανακατασκευάζουμε» ;

Το νόημα είναι πάντοτε παραγόμενο, κατασκευασμένο, σχετικό, τυχαίο και προσωρινό. Ο Α.Α.Σ.Τ. μιμείται τον Nathan τον Σοφό [25] ο οποίος προτίμησε την παρόρμηση που μας οδηγεί στην αναζήτηση της αληθείας από την έννοια της «απολύτου αληθείας». Ο Ελευθεροτεκτονισμός, τέκνο του Διαφωτισμού και του Ιλλουμινισμού, του γνωστικισμού και του cogito (Cogito ergo sum - σκέφτομαι άρα υπάρχω), του θετικισμού και του εσωτερισμού, του Χριστιανισμού και του Στωικού αθεϊσμού, της Προτεσταντικής ελευθεροφροσύνης και της φυσικής του Newton. Ο Α.Α.Σ.Τ. γεννημένος από την Γαλλο - Αμερικανική περιπέτεια φαίνεται ότι δεν παρέχει οριστικές απαντήσεις στα ουσιώδη υπαρξιακά ερωτήματα. Η Χήρα και τα Σκωτικά της τέκνα (που τώρα μεγαλώνουν) αμφιβάλλουν για όλα, ακόμη και για τον εαυτόν τους (δυσπιστώντας όσον αφορά τον Τεκτονικό δογματισμό και τον κληρικαλισμό). Είναι αδύνατον για ένα Διδάσκαλο Τέκτονα (και για ένα Σκώτο Ιππότη) να αποφύγουν αυτά τα ερωτήματα, εκτός και αν απλώς ανέχονται την ύπαρξη (αυτήν του αλαξέυτου λίθου). Το νόημα είναι «προς-Ανατολισμός» και σημασία (εκ προθέσεως έκφραση). Το νόημα δεν επιτυγχάνεται εσκεμμένως, καταλαμβάνει κρυφίως το πνεύμα μέσω της συμπτωματοκότητας [26].

Η αναζήτηση συλλογικού και προσωπικού νοήματος δεν ρυθμίζεται από την ατομικότητα, την προσωποποίηση (avatar) του νεωτερισμού. Πράγματι, στην παράδοση της Αναγεννήσεως και του Διαφωτισμού δεν πρόκειται για ζήτημα εγωισμού αλλά για την ανεύρεση και την κατασκευή του εσωτέρου εαυτού. Σήμερα, πάντως, οι προσωπικές επιλογές φαίνεται να παραγκωνίζουν τους δομικούς περιορισμούς και τα συλλογικά πεπρωμένα. Πρέπει να καταπολεμηθεί η ηδονιστική, εγωιστική, αυτιστική, συμπεριφορά του ατόμου προς όφελος του αυτονόμου υποκειμένου το οποίο είναι ενεργό στην ζωή αλλά του οποίου σκοπός παραμένει η συλλογική αλληλεγγύη, ενώ δεν λησμονεί ότι δικαιώματα και υποχρεώσεις συμβαδίζουν.

Πάντως, η σύγχρονη ατομικότητα δεν σημαίνει κατ' ανάγκην απόσυρση στον εαυτόν μας. Αντιθέτως, είναι δυνατόν να μας οδηγήσει στην ενεργή ανάμιξή μας στον κόσμο. Τουτό παραπέμπει στην θεωρία της «αυτόκυβερνήσεως» η οποία αναπτύχθηκε από την Ελληνο-λατινική φιλοσοφία. Αναπαριστάται στους διάφορους βαθμούς της Τελειοποιήσεως (Γραμματεύς εξ Απόρρητων, Έφορος και Δικαστής). Ο Α.Α.Σ.Τ. ευρίσκεται σε συμφωνία με την ανάδυση ενός αλτρουιστικού ατομισμού, γεννημένου στην Δύση. Το Μεγάλο Έργο είναι η κατασκευή του ανθρωπίνου όντος, στην πληρέστερη έννοια του όρου, από τον αλάξευτο λίθο.

Εκτός αυτού, θα πρέπει να απαλλαγούμε των συγκρούσεων ταυτότητας μέσω της ανακαλύψεως του εαυτού μας. Η ψυχανάλυση έθεσε τέρμα στην ενοποιημένη έννοια του εγώ, και το Καρτεσιανό cogito είναι τώρα σημαντικά αποδυναμωμένο, όπως αποδεικνύει ο Antonio Damazio [27]. Τώρα καθένας αισθάνεται την ανάγκη να δώσει στην ύπαρξή του ενότητα, την οποία ο Ricoeur αποκαλεί «αφηγηματική ταυτότητα» [28]. Τουτό είναι ένας από τους στόχους της μύθεως .

*« Όσον ακόμη δεν το έχεις κατανοήσει είναι αυτό
πέθανε και γίνε!
Θα είσαι μόνον ένας μελαγχολικός ξένος
επάνω στην σκοτεινή γη...» [29]*

Στην μακρά μυητική οδό, το άτομο δύναται (και πρέπει) να (επανα)κατασκευάσει τον εαυτόν του. Αλλά δεν υπάρχει τίποτε περισσότερο δύσκολο από το να είναι «ελεύθερος», κύριος και δημιουργός της δικής του ανθρώπινης περιπέτειας. Τούτο ίσως είναι η έσχατη ψευδαισθηση. Σε κάθε περίπτωση, απαιτείται το κάθε άτομο να έχει τον τρόπο να υποστηρίξει (ή να επιχειρήσει να διεκδικήσει) την ελευθερία του.

Τελικώς, (και ίσως το πιο σημαντικό) αξίζει να (επανα)βεβαιωθεί ότι «η Ευτυχία είναι (ακόμα) νέα ιδέα» [30] για τον κόσμο. Και θα πρέπει να ενθουμούμεθα ότι απόλυτη ευτυχία «δεν είναι ένα ιδανικό της λογικής, αλλά της φαντασίας» σύμφωνα με την διατύπωση του Kant. Ευτυχία δεν είναι ένας υπηρέτης που υπακούει στις κλήσεις μας. Είναι ο νυκτερινός επισκέπτης και ανήκει στην σφαίρα της Χάριτος. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι σχετίζεται με τον Απολεσθέντα Λόγο, ένα ουσιώδες θέμα της Σκωτικής Τεκτονικής μυθολογίας. Βεβαίως δεν είναι η συγκέντρωση χρημάτων, δυνάμεως και γοήτρου. Μας λέγει ότι «η Έλευσις δεν είναι ποτέ οριστικώς παρελθόν, αλλά είναι πάντοτε δυνατόν να δημιουργήσουμε (εδώ και τώρα, νοητικώς) την ουτοπία και το άχρονον, ένα τόπο πέραν του χώρου και του χρόνου».

Για να γίνει αντιληπτό, θα πρέπει πάντοτε να αποφευχθεί το να ζει κάποιος «αλλού», παραδομένος στην νοσταλγία για ένα εξωραϊσμένο παρελθόν ή για ένα χαμένο ή μελλοντικό παράδεισο, ελπίζοντας για ένα αβέβαιο αύριο [31]. Θα πρέπει επίσης κάποιος να αντισταθεί στον κρυπτο-πείσμιμο της διανοήσεως των οπαδών του Celini, και να αρνηθεί την αναγκαστική προσχώρηση σε αντι-ανθρωπιστικά συστήματα σκέψεως, σε θρησκείες δογματικές και σε ιδεολογίες της ψευδο-ευτυχίας που αναπόφευκτα παρασύρουν προς ένα είδος Gulag ή προς τον ολοκληρωτικό καταναλωτισμό εκφραζόμενο από την διαφήμιση και την καρικατούρα προγραμμάτων όπως το Big Brother. Είναι τέλος σημαντικό, να μην αφεθούν οι διάφορες Τεκτονικές δομές να γίνουν «κοσμικές».

Θα πρέπει να προτιμήσουμε την εγκράτεια από την λάμψη, τον στοχασμό από τον δημόσιο διάλογο, την διακριτικότητα του αληθινού υπηρέτου από την φανταχτερή επίδειξη.

Ίσως η ευτυχία να ευρίσκεται στην φύση [33];

Η επί του μωσαϊκού δαπέδου ;

Δεν έχει τίποτε κοινό με την συμβατική ευτυχία του τύπου «Ibiza - Bangkok - Hollywood», δεν έχει τίποτε κοινό με την ζοφερή εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο (την Wall Street, την υπερτροφία του εγώ, τον Αμερικανικό τρόπο ζωής, τις χίμαιρες της τηλεοπτικής δόξας, την επιθυμία να παίξουμε τον ρόλο του Θεού). Είναι δυνατόν να ονειρευθούμε την απλή ευτυχία σύμφωνα με το δίπτυχο της Ανατολικής και της Ελληνο - λατινικής σοφίας, και της ηθικής της Γραφής. Η χαρά αυτή της ζωής εξαρτάται από τον μετασχηματισμό του οράματος για τον κόσμο, την εξάσκηση της

ελευθερίας και την αγάπη για τους άλλους. Εξελίσσεται μέσω της προσωπικής αφιερώσεως, δανειζόμενοι ευρέως με σκοπό να μορφώσουμε το όραμα της υπάρξεώς μας. Σύμφωνα με την ατομική ιδιοσυγκρασία, τις επιθυμίες, τις ελπίδες και τις προτιμήσεις, ευτυχία σημαίνει να ανακαλύπτουμε την ευχαρίστηση της τραπέζης και του σώματος, να ταξιδεύουμε στον κόσμο, να ζούμε την ζωή ως περιπέτεια, να αγαπήσουμε τον πλησίον να κρατήσουμε ένα παιδί από το χέρι, να εγκαταλείψουμε τα πάντα όπως η χήρα του Ευαγγελίου [34], να πολεμήσουμε για ένα καλύτερο κόσμο, ή να τον ανακατασκευάσουμε νοητικός. Και όπως ο Cyrano de Bergerac «ένα βράδυ, κάτω από τον ωχρό, τριανταφυλλένιο ουρανό», έρχεται ο θάνατος ενώ « προφέρουμε ένα καλό αστείο για έναν καλό σκοπό».

Σημαντικότερο είναι να είμεθα, να είμεθα πραγματικά ότι είμεθα. «Για κάθε ανθρώπινο όν, υπάρχει ένα βέλτιστον στο οποίο δύναται να φθάσει. Υπάρχουν πράγματα τα οποία είναι αδύνατον να φθάσει. Πολλοί άνθρωποι σπαταλούν την ζωή τους στην προσπάθειά τους να γίνουν εκείνο που είναι αδύνατον να γίνουν, ενώ παραμελούν εκείνο που είναι δυνατόν να γίνουν. Τούτο είναι σπατάλη χρόνου και αποτυχία. Πρωτίστως, ο άνθρωπος θα πρέπει να έχει μια εικόνα του τί δύναται να γίνει και τί όχι, ποιοί είναι οι περιορισμοί και ποιες οι δυνατότητες» [35].

Εάν βελτιώσουμε λίγο τους εαυτούς μας, τότε το ανθρώπινο είδος θα ξεπεράσει λίγο την μετριότητα. Τούτο είναι το μεγαλείο του κάθε Τέκτονος στην αναζήτησή του, τούτο είναι η αιώνια δύναμις του Τάγματος.

Εδώ συνειδητοποιούμε, γενικώς, την σημασία της Βασιλικής Τέχνης (το έργο των πρακτικών, συμβολικό έργο μέσω της μυστικής γεωμετρίας) και του Α.Α.Σ.Τ. ειδικώς. Όλα είναι συμβολικά εδώ, δεν υπάρχουν έρευνες ποσοστών δημοτικότητας, δεν υπάρχουν με κάθε αφορμή μάταιες συνεντεύξεις τύπου, δεν υπάρχουν επιδεικτικές εκδηλώσεις και πολλά λόγια.

Οι αβεβαιότητες αυτών των Τεκτονικών δομών υποδεικνύουν σχεδόν με σιγουριά ότι οι εξωτερικές «απαντήσεις» δεν θα μας οδηγήσουν σε σφάλμα (τα «σφάλματα» του Ελευθεροτεκτονισμού είναι σπανίως επικίνδυνα και συχνά απλώς γελοία - και όπως είναι γνωστό η γελοιότητα ποτέ δεν σκότωσε κανέναν).

Τελικώς, αυτή είναι η μόνη «αληθινή» υπόσχεση του Ελευθεροτεκτονισμού. Η Σωκρατική υπόσχεση, το παγκόσμιο βασίλειο του ειρωνικού λόγου, «η αλήθεια δεν αντιβαίνει στην αλήθεια» του Ibn Rushd (Averroes), ο «Οδηγός για τον Αμήχανο» του Μαΐμωνιδη, το «Τί γνωρίζω;» του Montaigne, «η μεθοδική αμφιβολία» του Descartes, «Η κριτική φιλοσοφία» του Kant [36], η «Χαρούμενη Επιστήμη» του Nietzsche και ο «αδιάλλακτος νόμος» των ευτυχισμένων (και επομένως κρυμμένων) χωρών όπως το Βασίλειο του Pausole του οποίου το «Βιβλίο των Εθίμων» περιστέλλεται σε μια διμερή (που θυμίζει Kadosh) διακήρυξη «μην αδικείς τον πλησίον σου, τήρησέ το και πράξε όπως νομίζεις».

«Δεν υπάρχει τελευταία λέξη. Συνεχής χώρος και ανάγκη προσαρμογής σε κάθε νέα συνθήκη: Έτσι είναι η ζωή».

Η αληθινή μύηση είναι συνεχής μαθητεία. Οφείλουμε να μάθουμε εκ νέου όσα θεωρούμε ότι έχουμε κατανοήσει, και δεν είναι πάντοτε βέβαιοι ότι δυνάμεθα να θεωρούμε τις εμπειρίες μας ως παραδεκτές» [37].

Έτσι επιτρέψτε μας ταπεινά να προσθέσουμε ως προσωρινό συμπέρασμα, ότι μεταξύ των πολλών φιλοσοφιών, σκέψεων, συστημάτων, μύθων, διδασκαλιών, και «σοφίας» που αφορά το *είναι*, και το *είναι μέσα στον κόσμο*, υπάρχει μια μικρή Τεκτονική αρμονία και μεταξύ των τυπικών, των διοικήσεων, των τάξεων, των βαθμών και των ρευμάτων της *Res Latonarae* μια μικρή Σκωτική μουσική ακούεται.

Η δική μας μικρή Σκωτική αρμονία.

Παραπομπές

- [1] Virgil, *The Georgics*, II, 489 «Ευτοχής είναι αυτός που δύναται να γνωρίζει τα αίτια των πραγμάτων».
- [2] Με εισαγωγή από τον Francesco Cataluccio, Paris, Rivages Poche. *Petite bibliothèque*, 1996. Cf. also *Un tour d'horizon philosophique en 1 heure 12* by Jean-François Dortier, in *Philosophies de notre temps*, Auxerre, Ed. Sciences humaines, 1999, σ. 1-40.
- [3] *Modesty compels us to point out that the de facto internationalism of the AASR does not imply an intrinsically universalistic Scottish «nature».*
- [4] Με τη θετική έννοια του όρου, όπως συχνά χρησιμοποιείται από αμερικανούς πολιτικούς αναλυτές.
- [5] *Contrary to the implication of the term «ancient», most of the higher degrees in the AASR come from the tradition of the Moderns.*
- [6] *Report by the 3rd Commission : is Masonic spirituality an answer to contemporary problems? Research work by the Sources Areopagus, Paris, 2000, σ. 32.*
- [7] Βλ. *Travaux de Sources*, 2000, *op. cit.*, p. 39 and Bruno Etienne, *Une voie pour l'Occident. La Franc-Maçonnerie à venir*, Paris, 2001, σ. 173-174.
- [8] Βλ. μεταξύ πολλών το συλλογικό έργο «*Philosophies de notre temps*», Auxerre, Sciences humaines éditions, 2000.
- [9] Έχει πολλάκις υποστηριχθεί ότι ο Α.Α.Σ.Τ. είναι μάλλον Καντιανής δομής.
- [10] Βλ. Immanuel Kant, *The Critique of practical reason*, 1788 ; Paris, Grasset, 1985, σ. 12.
- [11] Βλ. Edgar Morin, *La Méthode*, Paris, Seuil, 4 volumes, 1977-1991.
- [12] Βλ. αναλυτικά το πολλών τόμων έργο της Odile Jacob για το Paris Conservatoire des Arts et Métiers.
- [13] Βλ. Edgar Morin, *La complexité humaine*, Paris, Flammarion, 1994.
- [14] Βλ. *Reviue Sciences humaines HS n° 34*, October/November 2001.
- [15] Κατά Ματθαίον, V, 13.
- [16] Βλ. *Libres ensemble. L'individualisme dans la vie commune*, Paris, Nathan, 2000.
- [17] Πιστεύουμε ότι ο Ελευθεροτεκτονισμός είναι ένα προνομιακό σύστημα στο οποίο ο τέκτων προσέρχεται για να βρει τα εργαλεία που θα τον καταστήσουν πολίτη του Κόσμου.
- [18] *With or without God, the spirit, «produced» by matter or a principle independent of it, must «exceed» matter.*
- [19] Βλ. Jean-François Lyotard, *La Condition postmoderne*, Paris, Minuit, 1979.

- [20] Βλ. Έξοδος, ΙΙΙ, 14.
- [21] Η αναφορά επιδιώκει να καταδείξει την έκταση του Ανθρωπισμού σε όλους τους πολιτισμούς.
- [22] Βλ. Jean Baubérot, *Pour un nouveau pacte laïque*, Paris, Seuil, 1990.
- [23] Anne Fagot-Largeaut, *L'Homme bio-éthique*, Paris, Maloine, 1985.
- [24] Bruno Etienne, *Une voie pour l'Occident. La franc-maçonnerie à venir*, Paris, Dervy, 2001, σ. 259.
- [25] Gotthold Ephraïm Lessing, *Nathan der Weise*, 1779.
- [26] Denis Piveteau and Jean-Baptiste De Foucauld, *Une société en quête de sens ?* Paris, O. Jacob, 1995.
- [27] *L'erreur de Descartes. La raison des émotions*, Paris, O. Jacob, 1995.
- [28] Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Paris, Seuil, 1990.
- [29] Goethe, Johann Wolfgang von, *Selige Sehnsucht (Nostalgie bienheureuse)*, Weimar, 1809..
- [30] Βλ. *The dossier on Happiness : De la philosophie antique à la psychologie contemporaine*, εις *Sciences humaines* n° 75, August-September 1997, σ. 18-41.
- [31] Η ψυχολογία δεν έχει σχέση με τη δημιουργική ισχύ της Ουτοπίας.
- [32] Pascal Bruckner, *L'euphorie perpétuelle. Essai sur le devoir de bonheur*, Paris, Grasset, 2000.
- [33] Βλ. την ταινία του Etienne Chatiliez's « *Le bonheur est dans le pré*».
- [34] Κατά Μάρκον, ΙΙ, 41/44 και Κατά Λουκάν, ΧΧΙ, 1-4.
- [35] Βλ. Eric Fromm, *Entretiens avec Le Monde*, vol. 5, Paris, La Découverte, 1985, σ. 46.
- [36] Πρβλ. Jean-François Dortier, ό. π., *L'école du doute*, σ. 2/6.
- [37] Βλ. Jean Mourgues, ό.π., 1982, σ. 67